

Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri; 90'lı Yıllar Türkiye'sinde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi

Ayşem SEZER ŞANLI¹, Beyzanur COŞĞUN²

Öz

Bu çalışma, 1990'lı yıllarda Türkiye'de örgütlenen en önemli protesto hareketlerinden biri olan "başörtüsü eylemleri"nin Türk siyasal yaşamındaki konumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kolektif hareketler literatüründe, sokakta siyaset sıklıkla sol gruplarla ilişkilendirilmektedir. Bu çalışma, bir hak ihlali karşısında milliyetçi-muhafazakâr grupların da protesto örgütleyerek hak arama siyaseti geliştirdikleri iddiasındadır. 90'lı yıllarda, Türkiye toplumunda yaşanan kırılma ve kutuplaşmaların en önemlisi, milliyetçi-muhafazakâr kesim ile laik-modernist çevre arasında yaşanmıştır. Kimlik taleplerinin yükseldiği bu dönemde, İslami siyasetin önünü kesmek amacıyla gerçekleştirilen 28 Şubat darbesi sonrasında birçok üniversitede başörtüsü yasağı uygulanmaya başlanmıştır. Başörtülü öğrenciler, darbenin yarattığı haksızlıklardan en fazla zarar gören gruplardan birini oluşturmaktadır. Çalışmanın temel iddialarından bir diğeri, öğrencilerin 'öğrenci' kimliklerine sahip çıkarken 'dini' kimliklerini sembolize eden başörtüsünden taviz vermedikleridir. Mağduriyeti mücadeleye dönüştüren öğrenciler, 1998 yılında, İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü başta olmak üzere başörtüsü yasağının uygulandığı üniversitelerde oturma eylemleri gerçekleştirmiştir. Oturma eylemleri sürecine insan zinciri eylemini de ekleyen öğrenciler, eğitim haklarına kavuşmak için mücadele etmektedirler. Çalışmada, eylemlerin sivil itaatsiz karakteri nedeniyle süreç içerisinde meşruiyet kazandığı iddia edilmektedir. 90'lı yılların protesto kültüründe önemli yer tutan sivil itaatsiz eylem biçimlerine başvuran öğrenciler, şiddeti dışlayarak kamuoyunda görünürlük kazanmışlardır. Çalışmada, toplumsal hareketler literatüründen hareketle bu protestonun kuramsal bir okuması yapılmakta; eylemlerin 90'lar siyasetindeki yeri sorunsallaştırılmaktadır. Literatürde yer alan yazılı kaynaklar ve o dönemde hak ihlaline maruz kalan kişilerin tanıklıkları incelenerek yorumsamacı bir yaklaşımla mücadelenin siyasi ve toplumsal karakteri analiz edilmektedir. Sonuç olarak, başörtülü öğrencilerin hareketinin 90'lar sosyolojisindeki ve kolektif hareketler tarihindeki yeri değerlendirilmektedir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aysemsezer@gmail.com , ORCID ID: 0000-0002-9954-4811.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, beyzacsngn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8004-2953.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Oturma Eylemi, İnsan Zinciri, İkna Odaları, Başörtüsü Eylemleri.

New Actors of the New Social Movements: Students' Who Wearing Hijab Struggle in 90's Turkey

Abstract

This study aims to evaluate the place of the “hijab actions” in the Turkish Political life in the 1990's in which the protests were one of the most important protest movement organized in Turkey at the time. In the collective movements literature, street politics are often associated with leftist groups. This study claims that in the face of a violation of rights, nationalist-conservative groups also organize protests and develop a policy of seeking justice. In the 90s, the most important of experienced polarization in society in Turkey, there has been circles between the secular-modernist and nationalist-conservative groups. In this period when identity demands were on the rise, hijab ban began to be implemented in many universities after the February 28 coup attempt to block Islamic politics. Students wearing hijab constitute one of the groups that suffered the most from the rights violations of the coup. Another main claim of the study is that while students claim their 'student' identity, they do not compromise on the hijab symbolizing their 'religious' identity. Turning victimhood into struggle, students carried out sit-ins in 1998, especially in Beyazıt Campus of Istanbul University, where the hijab ban was imposed. Adding the human chain action to the sit-in process, the students struggle to gain their education rights. In the study, it is claimed that the actions gained legitimacy in the process due to the civil disobedience character. Students who applied to civil disobedient forms, which had an important place in the protest culture of the 90s, gained legitimacy by excluding violence. In the study, a theoretical reading of this protest is made based on the social movements literature; the place of protest in 90s politics is problematized. By examining the written sources in the literature and the testimonies of people who were subjected to rights violations at that time, the political and social character of the struggle is analyzed with an interpretative approach. As a result, the place of the students' movement in the sociology of the 90s and in the history of collective movements is evaluated.

Keywords: Identity, Sit-in, Human Chain, Persuasion Rooms, Hijab Actions.

Extended Abstract

Protest is a fundamental objection developed in the face of victimization or injustice. In –post- era, modern politics both in Turkey and the West, has improved new style of opposition types after 70's. This post-political era, identification demands rises, understanding of the repertoire of

violence began to be abandoned, in the 90s in Turkey began to be seen in different struggles. Turkey's 90s, authoritative; but at the same time, it is seen that unstable governments prevail, political violence escalates and forms of politics on the street are taking shape in this environment. The spirit of the period is shaped within a triangle of fragile coalitions, the rise of political Islam, and increased polarization in society. With the increasing visibility of Islamic politics, the reflection of this policy on the grassroots paved the way for the secular-Islamist rupture in the society. One of the main discussions of the period was the way of covering that secular people conceptualize as "turban" and Islamist side as "hijab". At this point of breaking, the 28 February Coup, which was organized with the "Refah Partisi" in order to block the rise of conservative politics, not only blocked official politics, but also caused a great grievance among the Islamist-nationalist-conservative groups at the base. One of the most important outcomes of the coup has been the ban on the hijab in the public sphere. Universities constitute one of the platforms where this ban is applied in the most severe manner. With the instructions of the Higher Education Council (YÖK), it is forbidden to attend classes with a hijab in many universities. The place where the victimization was most visible was Istanbul University, known for its "persuasion rooms" practice. Kemal Alemdaroğlu who is the Rector of Istanbul University issued a circular on February 23, 1998 and banned the hijab. In addition, students with hijab who came to enroll in the school were taken to the persuasion rooms before they went to the registration desk and encountered suggestions to uncover their heads. The persuasion rooms were reported in the press as an innocent guiding process. However, in practice, it is a place where students are forced to uncover their heads with different psychological pressure methods. The most frequently used argumentation in persuasion rooms is that there is no requirement such as head covering in Islam. Another argument is the assumption that universities are places of enlightenment and that the disguise of students who come here to be educated is not appropriate for the act of enlightenment. Volunteers and academics entering the persuasion rooms do not believe that a woman can cover her head with her own free will. Accordingly, students who uses hijab act under the direction of certain sects. The most innocent ones are closed by the pressure of the neighborhood, tradition or family. In this environment, students with hijab started actions demanding their education rights. The aim of the students is to lift the hijab ban on campuses and to continue their education. Participants in the protests protect their student identities without giving up the hijabs that symbolize their religious identity. These actions added a new meaning to a framework in which street politics in Turkish political life is generally associated with left groups. Students from traditional and conservative circles organized a protest by claiming their identity. In February 1998, the first sit-in action took place in front of the Beyazit Campus. During the process, many academicians supported the actions that only students participated in the beginning, and participation from different groups was provided. In this process, campuses, which are generally known for their occupation and with leftist group's actions, were mentioned for the first

time with students with a conservative profile. Human chain actions have been initiated, which are believed to make more noise while sitting actions continue. In October 1998, people from different cities of the country formed a large chain to protest the hijab ban. Choosing these two types of action shows that students adhere to the philosophy of civil disobedience. They wanted to expand the chain of persuasion around them by choosing peaceful ways while revealing a victimhood and publicizing the injustice. In the process of agency, students who constitute themselves as political subjects challenged the circles that depicted their hijabs as political symbols. Opening a new and completely different page in the history of protest of the right in Turkish political life, students organized a struggle in harmony with the perspective of new social movements in the 90s, when identity politics was expanding. Nonviolence, solidarity and massiveness stand out as the most distinguishing points of actions. Students who did not depart from legitimate grounds and excluded all acts of violence and their language could thus become a public agenda. The students, who carried the solution of the issue to the 2000s, became conscious of themselves as political actors.

Giriş

Dünya siyasi tarihine bakıldığında, düzensiz isyanlar ve kitle hareketlerinin insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Ancak, 19. yüzyıldan itibaren sistematik olarak “toplumsal hareket” kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Çetinkaya, 2008: 23). Bu kavram, gerek hareketlere katılanların özne/aktör kimliği gerek hareketlerin şiddet içeren ya da barışçıl karakteri gerek kullanılan eylem repertuarları³ yönünden farklı kuramcılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Çok geniş bir kolektif eylem setini içinde barındıran toplumsal hareketler, Manuel Castells’in ifadesiyle (2004: 100), “içinde geliştikleri toplumların semptomlarıdır ve o toplumda yaşanan çatışmalara işaret ederler.”

Genel bir mağduriyet ya da hoşnutsuzluğu dile getirme biçimi olarak toplumsal hareketler, literatürde sıklıkla eski-yeni toplumsal hareketler ayrımından hareketle ele alınmaktadır. 80’ler sonrasında, modernizmden post modern döneme geçildiği iddiasıyla yeni toplumsal hareketler çeşitlenmeye başlasa da esasen bu hareketlerin “yeni” iddiası ile ortaya çıkışı 68’ hareketi ve sonrasındaki süreçte olmuştur. Avrupa’da işçi sınıfı mücadelesinin eskidiği ve Marksist kuramın toplumsal değişimlere cevap veremediği iddiasıyla ortaya atılan yeni toplumsal hareketler kuramı, post endüstriyel ve post modern toplumlardaki değişimleri açıklama iddiası taşımaktadır (Gökırmak, 2012: 175). Eski hareketlerin sınıfsal karakteri ve ekonomik değişim hedefleri yerine yeni hareketlerin kültürel haklar ve kimlik taleplerine odaklandığı görülür (Coşkun, 2006: 73). Bu bağlamda, gündelik yaşam yeni toplumsal hareketlerin temel sahnesi haline gelmiştir (Kentel, 2011: 19).

Farklı sorunlar etrafında gelişen yeni toplumsal hareketler çevre hareketi, kadın hareketi, azınlık hareketleri, cinsel hak hareketleri gibi örnekler barındırmaktadır (Göktuna Yaylacı, 2011: 67; Hira, 2016: 150). Yeni hareketler; yeni toplumsal aktörlerin farklı taleplerini dile getirmekte, lidersiz bir karakter taşımakta ve yatay-esnek örgütlenmelere dayanmaktadır (Özen, 2015: 15). Emek-sermaye çatışmasına odaklanan ve doğrudan siyasal iktidarı etkilemeye yönelik eski hareketlerin aksine, yeni toplumsal hareketler insan hakları ve yaşam kalitesi sorunlarına odaklanırlar (Coşkun, 2007: 101). Bu bağlamda, bu hareketler sivil toplum alanını genişleterek içinde geliştiği toplumun demokratikleşmesine katkı sunarlar (Coşkun, 2006: 74).

Türkiye’de yeni toplumsal hareket çalışmalarının özellikle 80’lerden sonra geliştiği dikkat çekmektedir. Kimlik talebi ile ortaya çıkan hareketler cinsel, etnik ve dini talepleri ön plana alan grupların hedeflerini dile getirmektedir (Şimşek, 2004: 112). Bu çalışma, 90’lı yıllarda örgütlenen başörtüsü eylemlerinden yola

3 Charles Tilly tarafından tanımlanan repertuar kavramı, eylem süresince kullanılan/başvurulan biçimleri ifade eder. Oturma eylemi, grev, işgal, yürüyüş gibi birçok farklı formda yapılan repertuarlar mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tilly, C. (2005). Introduction to Part II: Invention, Diffusion and Transformation of the Social Movement Repertoire. *European Review of History*, 12(2), 307-320.

çıkarmıştır. Bu protesto ise gerek örgütlendiği zaman dilimi gerek eylem karakteristiği açısından değerlendirildiğinde “yeni toplumsal hareket” vasfı taşımaktadır. Başörtüsü eylemleri, 90'lı yıllarda gerçekleştirilmiştir. 90'lı yıllar, politik şiddetin hüküm sürdüğü karanlık bir dönem olmakla birlikte, toplumsal muhalefetin kendini birçok farklı alanda var ettiği bir dönem olmuştur. Leyla Sanlı (2003: 16), bu istikrarsız dönemde, iktidarın ülkenin muhtelif sorunlarına çözüm getiremeyeceği anlayışından hareket eden yurttaşların sivil örgütlenmelere yöneldiklerini ifade eder. Özellikle sivil itaatsiz formları kullanan 90'ların mücadeleleri, ele aldıkları konular bağlamında da insan haklarını ön plana çıkarmıştır.

Başörtülü öğrencilerin eylemleri, 90'lı yılların kolektif hareketler tarihinde önemli kilometre taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin talepleri, ifade özgürlüğü ve insan hakları bağlamında değerlendirilebilecek bir konu olup, kimliklerini ifade edebilecekleri bir giyim biçimiyle; kısacası başörtüleri ile eğitim alabilme hakkını içermektedir. Bu eylemler, üniversite kampüslerinde düzenlendiğinden 68' hareketi ile sol gruplarla özdeşleşen üniversitelerin, bu dönemde muhafazakâr-dindar öğrencilerin eylemleri ile anıldığı bir anlam çerçevesi oluşturmuştur. Tüm bu özellikleri ile başörtüsü eylemleri, kuramsal olarak iki ana başlık altında tartışılacaktır. Öncelikle, eylemlerin “kimlik” vurgusu protesto aktörleri bağlamında ele alınacak daha sonra bu eylemlerin repertuar seçimi ve şiddetsiz karakteri değerlendirilecektir.

Kimlik Siyaseti: Hak Talep Eden Aktörlerin Dönüşümü

Yeni toplumsal hareket kuramcılarında Alain Touraine (1998: 262), bireyin eyleme geçme kapasitesinin yeni toplumsal hareketler kuramında merkezi bir rol oynadığını belirtir. Buna göre özne, “bir bireyin eyleyen olarak tanınma ve harekete geçme iradesi” olarak ifade edilir. Yeni toplumsal hareketlerde öznelerin bireysel olarak eylem sürecinde kendilerini nasıl konumlandıkları önem kazanmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada başörtülü öğrencilerin eğitim hakları için ortaya koydukları mücadele öznenen yola çıkan mikro perspektifle ele alınmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri, farklı sınıfsal aidiyetler ve kimlik özellikleri taşıyan, genellikle yeni gelişen orta sınıftan gelen kişilerden oluşmaktadır (Topal Demiroğlu, 2014: 139). Bu aktörler, “grup gibi davranmayan, belli temalar etrafında bir araya gelmiş topluluklar lehine hareket eden sosyo ekonomik gruplar” olarak değerlendirilmektedir (Göktuna Yaylacı, 2011: 69). Claus Offe (1999: 69), yeni toplumsal hareket aktörlerinin zaman zaman daha “esnek” kategorileri de içerdiğini belirterek özellikle ev kadınları, lise ve üniversite öğrencileri, işsizler ve emeklilerin eylemci potansiyeline dikkat çeker. Bu bağlamda, ele aldığımız örnekte öznellik kategorisini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Yeni aktörler, başörtüsü eylemlerinde olduğu gibi homojen bir

karakter taşıyor; ancak süreç içerisinde birbirine çok zıt kesimlerin bir araya gelmesi ile genişler. Bu durum, Ernesto Laclau'nun geliştirdiği “eşdeğerlik ilişkisi” ile açıklanmaktadır. Eşdeğerlik ilişkisi, farklı taleplerin ve bu talepleri oluşturan bireylerin iktidar tarafından reddedilmeleri sonucu, sorunlar karşısında bir araya gelebilmelerinin nasıl mümkün olduğunu açıklamaktadır (Özen, 2015: 30). Böylelikle, farklı özellikler taşıyan öznelerin ortak bir eylemde bir araya gelebilmeleri mümkün olmaktadır.

Yeni aktörlerin taleplerine odaklanan hareketlerde kimlik vurgusu ağır basmaktadır. Kimlik, öncelikle bireyler arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespitinden doğmaktadır. Özellikle 90'lı yıllardan günümüze doğru genişleyen kimlik siyaseti, ortak kimliklere sahip aktörlerin benzer temalar etrafında örgütlenmesi ile açığa çıkmaktadır. Aslında, kimlik ve kültür kavramlarının siyasetin temeline yerleştiği bu dönem, modernizm ve post-modernizm tartışmalarının da yapıldığı bir dönemdir. Buna göre modernizmin dayattığı Batı merkezli tek tip modernleşme anlayışı yerini farklı kimlik taleplerinin de dillendirildiği daha heterojen bir süreci içeren çoğul modernlik anlayışına bırakmıştır⁴ (Göle, 2008: 162; Yücedağ, 2010: 70). Çoğunluk karşısında kendini “öteki” olarak kuran kimlikler, hak mücadelesi genişleterek ayakta kalmaya çalışmışlardır (Özdemir, 2018: 202). İktidar ve muhalefet arasında bir hegemonya savaşı yaratan bu süreç, kimliklerin sürekli ve yeniden tanımlanmasını gerektirir (Uzuner ve Ayhan, 2016: 194). Kimlik, mutlaka bir sembol sistemini beraberinde getirir ve kimlikler eyleme konu olduğunda bu semboller yayılımı kolaylaştırır. Aktörler, birlikte hareket geliştirirken ortak bir inanç, sembol ve eylem birliğine sahiptirler (Melucci, 1999: 89). Çalışmanın yola çıktığı sorunsaldan hareketle, öne çıkan kimliğin “öğrenci” kimliği ve “başörtülü” kavramıyla ifade edilen dinî kimlik olduğu görülmektedir.

James Jasper'a göre (2014: 99), dinî temelli toplumsal hareketler, toplumsal ve kültürel anlamda yeni formlar sunarlar. Başörtülü öğrencilerin hareketi, büyük ölçüde dinî temelli yeni toplumsal harekettir. Bu çalışmada, Türkiye'de başörtüsü taktıkları; dolayısıyla laik/seküler sistem için “tehdit oluşturdukları” iddiası ile eğitim hakkından mahrum bırakılan öğrencilerin eylemler düzenleyerek politik aktörlere dönüştükleri süreç ve bu sürecin Türkiye siyasetine etkisi incelenmektedir. Öğrencilerin gündelik yaşamı içerisinde kaynaklanan bu sorun, her gün eğitim almak için gittikleri üniversite kampüslerinde karşılarına çıkmaktadır. Dolayısıyla, eğitim hakkı (kültürel talep) ekseninde gelişen bu hareket, büyük ölçüde kimlik ve tanınma talepleri ile iç içe geçmektedir (Keyman, 2007: 219). Burada ele alınan örnekte, eylemleri örgütleyen kadın öğrencilerin öğrenci kimliği ve dini kimliği bir bütün olarak resmettikleri görülmektedir. Buradan hareketle, çalışmada farklı kimliklerin iç içe geçtiği bir protesto aktörlüğünden yola çıkılmakta; protestocuların siyasal

4 Modernizm ve post modernizm üzerine detaylı bir tartışma için ayrıca bkz: Göle, N. (2008). Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine. İstanbul: Metis Yayınları.

hayata kattığı yeni formlar incelenmektedir. Öğrenciler eğitim hayatlarına devam ederken, kimliklerini ifade eden başörtüsünden de vazgeçmek istememektedirler. Bu nedenle, taleplerinin meşruluğunu yansıtacaklarını düşündükleri bir repertuar kullanarak bir protesto örgütlemişler; kamuoyuna seslerini meşruiyet zemininden ayrılmadan duyurmaya çalışmışlardır. Bir sonraki başlıkta, bu repertuar seçimleri incelenecektir.

Eylem Repertuarı: Sivil İtaatsizlik, Oturma Eylemleri ve İnsan Zinciri

Yeni toplumsal hareketler, çoğunlukla şiddeti dışlayan ve barışçıl eylem repertuarlarına⁵ yönelirler. Burada, sistemin/yönetimin baskıcı ya da demokratik yapısının eylemcilerin repertuar seçimlerine etki eden bir faktör olduğunu belirtmek gerekir. Kapalı ya da açık sistemlerde, eylemciler de buna uygun eylem formları kullanırlar (Uysal, 2017: 59). Bu başlıkta, başörtülü öğrencilerin hareketini kuramsal olarak açıklayan sivil itaatsizlik ve buna dayanan eylem biçimi olarak oturma eylemi ile insan zinciri eylemi ele alınacaktır. Yeşim Arat (2011: 440), başörtülü öğrencilerin eylemlerini sivil itaatsizlik olarak tanımlar ve üniversite kapılarında sürdürülen oturma eylemlerinin Türk siyasi yaşamında önemli bir etki doğurduğunu ifade eder.

Sivil itaatsizlik, Yakup Coşar (2014: 10) tarafından “şu ya da bu ölçüde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı, yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvuru, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edim” olarak tanımlanır. Şiddetsiz bir felsefeden yola çıkan eylemlerin sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebilmesi için birtakım özellikler taşıması gerekir. Yasaya aykırılık, açıklık ve alenilik, ahlakilik ve şiddet dışılık, kamuoyu vicdanına seslenme ve eylemcilerin olası tüm sonuçların sorumluluklarını üstlenmesi sivil itaatsiz eylemlerde bulunması gereken özelliklerdir (Anbarlı, 2006: 79; Anbarlı, 2007: 73; Atabek, 1999: 115-116). Buna göre sivil itaatsiz eylemlerin ahlaki sınırlar içerisinde kalması, kamuoyunun vicdanında gündeme getirilen haksızlıkla ilgili bir rahatsızlık uyandırması beklenir (Gönen, 2011: 19).

⁵ Şiddetsizlik, toplumsal hareketler literatüründe çok farklı kavramlarla tartışılmaktadır. Örneğin, Erica Chenoweth ve Maria Stephan “sivil direniş” kavramını tercih ederken, Brian Martin, “şiddetsiz eylem” kavramını kullanır. Benzer şekilde Gene Sharp, “şiddet içermeyen eylem” kavramına başvururken; Todd May ise “şiddetsiz direniş” kavramını tercih etmektedir. Burada tercih edilen, başörtüsü eylemlerini açıklamada daha uygun bir kavram olan “sivil itaatsizlik” olmuştur. Toplumsal hareketler ve şiddetsizlik üzerine detaylı bilgi için ayrıca bkz: Chenoweth E ve Stephan M (2011). *Why Civil Resistance Works*. New York: Columbia University Press; Martin B (2005). *Researching Nonviolent action: Past Themes and Future Possibilities*. *Peace & Change*, 30(2), 247-270; Sharp G (1973). *The Politics of Non violent Action*. Boston: Horizons Books; May T (2016). *Şiddetsiz Direniş*. Çev. C Kayaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sivil itaatsiz eylemler, yurttaşların görmezden geldiği bir haksızlığın deşifre edilmesi yoluyla kamuoyunun haksızlığın varlığına ilişkin ikna⁶ edilmesine dayanır. Dolayısıyla, şiddetten kaçınmaları toplumu ikna edebilmeleri için gereklidir (Dworkin, 2014: 154). Özellikle insanları bir haksızlığın parçası olmamak yönünde motive etmek amaçlanır. Doğrudan eylem biçiminde örgütlenen bu eylemler, otoriter yönetimlerin sorgulanması ve katılımcı bir toplumun gelişmesi için son derece önemlidir (Aygün, 2006: 270). Sivil itaatsizliğin kurucu düşünürlerinden Henri David Thoreau (2013: 21), hak- haksızlık, adalet-adaletsizlik ilişkisini şu şekilde ifade eder: “Bırakın hayatınız işleyen makineyi durduracak karşı kuvvet olsun. Yapmam gereken, hiçbir şekilde tasvip etmediğim bir yanlışa alet olmadığımından emin olmaktır.”

Jürgen Habermas’a göre (2014: 125), sivil itaatsiz eylemler gösteri, yürüyüş, işgal, insan zincirleri ve oturma eylemleri gibi heterojen, katılıma açık ve esnek örgütlenme içeren biçimlerde hayata geçirilmelidir. Oturma eylemleri, Amerikan sivil haklar hareketinde ayrımcılığa uğrayan siyahi öğrencilerin başvurduğu bir eylem olarak ön plana çıkmıştır (Morgan, 2012: 2). Eylemlerin önemli aktivistlerinden Martin Luther King (2014: 195), oturma eylemlerini doğrudan ve aktif bir eylem politikası olarak önemsemiş, eylemlerin kitleselleşmesi için uygun bir repertuar oluşturduğunu belirtmiştir. Oturma eylemleri, belirlenen bir mekânda belirli bir süre oturarak performe edilen sessiz eylemler olarak görülmektedir. Türk siyasal hayatında 90’lı yıllarda, Cumartesi Anneleri tarafından düzenlenen protestolarda görünür hale gelen oturma eylemleri,⁷ bu dönemin sivil itaatsiz eylem kültüründe önemli yer kazanmıştır. Daha sonra, bu dönemde başörtülü öğrenciler, Bergama köylüleri gibi birçok grup bu eylem biçimine sıklıkla başvurmuşlardır (Sezer Şanlı, 2018, 133).

İnsan zinciri eylemleri ise mağdur durumunda olanlarla dayanışma sergilemek adına el ele tutuşarak yapılan bir eylem biçimidir. Tarihsel olarak en fazla savaş karşıtı/anti-militarist eylemlerde, barış eylemlerinde başvurulmuş bir repertuardır. Eylemlerin en temel özelliği şiddetsizlik olup amaçlanan ise kitleselliktir; Yani mümkün olduğunca en fazla sayıda insanı eyleme katmak amaçlanır. Dolayısıyla insan zinciri eylemlerinin üç özelliği dayanışma, kitlesellik ve şiddetsizliktir. Doğrudan olayın mağduru olmayan kesimleri de eylemlere katmak amaçlanır. Zincirler, aynı anda çok fazla güzergâh/kent içerdiğinden, yol üstü noktalarda farklı insanların katılımına da sebep olur. Bu eylemlerin en önemli özelliklerinden birisi de bedeninin kullanımınıdır, bir haksızlığa karşı bedenini siper etmek söz konusudur (Uysal, 2020). Başörtüsü eylemlerinin oturma eylemleri şeklinde başladığı ve daha sonra büyük bir eylem zincirini içine alarak genişlediği

6 İkna, başörtüsü eylemlerinde hem eylemcilerin kamuoyuna seslenirken hedeflediği hem de “İkna Odaları” özelinde karşımıza çıktığı üzere, eylemciler üzerinde uygulanan bir stratejiye dönüşmüştür. Bu anlamda, çift yönlü bir ikna faaliyeti söz konusudur.

7 “Cumartesi Anneleri” eylemleri üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için ayrıca bkz: Sezer Şanlı, A. (2018). Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

göz önüne alındığında, sivil itaatsiz eylemlerin örgütlenme formları ile uyumlu olduğu görülür.

Son olarak, sivil itaatsizliğin kamusal alanda ve aleni bir biçimde yapılması gerektiğinden yola çıkıldığında eylemlerin örgütlendiği protesto mekânını değerlendirmek gerekir. Ele aldığımız örnekte, eylem mekânı üniversitelerdir. Öğrenci kamusal alanının sergilendiği bir alan olan üniversiteler, literatürde genellikle “solcu” öğrenciler üzerinden ve “üniversite işgalleri”⁸ açısından ele alınmıştır (Kurtancı, 2004: 586). Başörtüsü eylemlerinde ise, ilk defa olarak muhafazakâr-dindar gruplar üniversitelerden seslerini yükseltmişlerdir. Ancak, kampüs içlerinde eylemlerin yapılması yasaklanmıştır (Hürriyet, 1998). Dolayısıyla, başörtülü öğrenciler eylemlerini üniversite⁹ binalarının ana kapısının dışında gerçekleştirebilmişlerdir. Son tahlilde bu eylemler, basın da ön plana çıkarmasıyla özellikle İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü ile toplumsal hafızada yer etmiştir.

90'lı Yıllarda Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi

Türkiye'nin 90'lı yılları, kendinden önceki ve sonraki dönemlerle benzerlikler taşımakla birlikte, kendine özgü ruhu olan bir döneme işaret etmektedir. Ayşen Uysal'a göre (2016: 9) 90'lı yıllar, üç farklı özelliği ile diğer tarihsel dönemlerden ayrılır. Bu dönem, kırılma koalisyonlar ve krizlerle yönetme anlayışının egemen olduğu, Kürt meselesinin toplumun gündeminde ağırlıklı bir yer işgal ettiği ve son olarak İslamcılığın¹⁰ yükseldiği önemli bir döneme işaret eder. Buna elbette, toplumdaki kutuplaşmaları da eklemek mümkündür. Buradan yola çıkıldığında, 90'ların Türkiye'de kimlik ve farklılık siyasetinin de yükseldiği bir dönem olduğu söylenebilir. Toplumdaki kırılmalara bağlı olarak, Kürt, İslamcı, Laik gibi birçok aidiyet kimlik siyaseti ile iç içe geçmeye başlamıştır (Tunahan, 2015: 25).

“Başörtüsü ve Türban” meselesi, 90'lı yıllarda laiklik ilkesi ve Cumhuriyet modernleşmesi bağlamında sorunsallaştırılmıştır. Ülkede İslami sağ siyaset yükselirken buna tepki olarak laik-seküler çevre muhalefet bloğu oluşturmuştur. Buna göre, üniversiteler başta olmak üzere kamusal alanda kadınların başörtüsü ile var olmaları rejim aleyhtarlığı ile şeriat ve irtica yanlısı olmakla bir tutulmuştur. Başörtüsü, rejim tarafından laik düzene muhalefet aracı olarak görülmüş; bu itibarla da siyasal İslam'ın meşrulaştırılmasının aracı olarak değerlendirilmiştir

8 Türkiye'de üniversitelerde işgal eylemlerine yönelik detaylı bilgi için ayrıca bkz: Çilengir, S. (2011). Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968-1970 Yılları Arasında Türkiye'de Üniversite İşgalleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

9 Kamusal alanda başörtüsü tartışması çok geniş bir tartışma olup; bu çalışma başörtülü öğrencilerin mücadelelerine odaklandığından kamusal alan olan üniversiteler baz alınmıştır.

10 İslamcılık, İslam'ın gerçekte (dini açıdan) ne olduğundan farklı olarak siyasi aktörlerin İslam'ı siyasal hayatta nasıl kurguladıkları ile ilgili bir kavrama işaret eder. Bu konu üzerine detaylı bir tartışma için ayrıca bkz: Çayır, K. (2008). Türkiye'de İslamcılık ve İslami Edebiyat: Toplu Hidayet Söyleminden Yeni Bireysel Müslümanlıklara. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

(Kaya, 2019: 61). Modern ve geleneksel çevreler arasındaki bu tartışmalar toplumun da iki farklı görüş etrafında kutuplaşmasına sebep olmuştur. Bahattin Cizreli (2015: 5) bu kutuplaşmayı, Kemalist kamusal ile İslamcı kamusal arasındaki gerilim olarak ifade eder. Bu bağlamda, “Kemalizm” ve “İslamcılık” arasındaki bu hegemonik mücadelede, türban/başörtüsü tartışması en önemli başlığı oluşturmaktadır (Çağatay, 2008: 34). Bu gerilim hattında, her iki cenahın terminolojisi de farklılaşmış; “türban”, seküler çevreler tarafından kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkarken; muhafazakâr-geleneksel çevreler “başörtüsü” kavramını kullanmışlardır¹¹ (Yağcı, 2008: 4).

90’larda alevlenen bu kutuplaşmada, Atatürk devrimlerinin savunuculuğu üstlenen seçkinler, halkın cahil, kolay kandırılabilir ve geri bırakılmış olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, başörtüsünü de çağdışı bulmakta, modernleşme adımlarından bir geriye gidiş olarak yorumlamaktadırlar (Kubilay, 2009: 337). Buna göre irtica ile özdeşleştirilen türban kamusal alana girdiğinde rejimin bekasını tehlikeye atacaktır. Öte yandan, siyasal İslam’ın önemli temsilcileri de konuyu verdikleri demeçlerle hararetlendirmektedir. Örneğin, dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan, basına verdiği demeçlerde “rektörlerin türbanlı öğrenciler önünde selam duracağını” ifade etmiştir (Kongar, 2000: 276). İktidar ve muhalefet arasında kamusal üzerinden gelişen hegemonik mücadele bir yönüyle, kadınların başörtüsü mücadelesini de araçsallaştırmaya çalışmıştır. Ancak, başörtülü kadınlar mücadelelerini araçsallaştırmaya çalışan radikal sağ çevrelere de karşı koyarak; aynı zamanda elit yaklaşımları da karşılıklarına alarak bireysel mücadelelerini inşa etmişlerdir. Makalenin sonraki kısmında bu mücadele değerlendirilirken öncelikle üniversitelerdeki yasakların tarihçesi ele alınacak, daha sonra protesto süreci analiz edilecektir.

Üniversitelerde Örtün(eme)menin Tarihçesi ve Bir Dönüm Noktası Olarak 28 Şubat

Türkiye’de üniversitelerde başörtüsü yasaklarının tarihçesi Cumhuriyet’in ilan edildiği yıllara dek uzanmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra, eğitim ve kılık-kıyafet konusu başta olmak üzere toplumsal ve kamusal yaşantıyı düzenleyen birçok alanda reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bu reformlar, din ile devlet arasında bir ayrıma gidildiğinin göstergesidir. Bu bağlamda, yeni kurulan devletin temel ilkelerinden biri olan laiklik temelinde bir devlet kurumu ve buna uygun bir toplum düzeni inşa edilmeye çalışılmıştır (Özdalga, 2008: 39). Yeni devleti hızla modernleştirmeye çalışan elitler, sekülerizm felsefesinden hareket etmektedir; bu durum ise toplumsal kimliğin inşasında dini faktörleri geri planda bırakmıştır (Karakaş, 2011: 260). Laiklik ilkesinin anayasaya girmesi¹², din ve laiklik

11 Başörtüsü ve türban kavramlarına ilişkin detaylı bir değerlendirme için ayrıca bkz: Aksoy, M. (2005). Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme. İstanbul: Kitap Yayınevi.

12 1924 Anayasası’nın 2’nci maddesinin ilk şekline göre, “Türkiye Devletinin dini İslam’dır; Resmi dili Türkçedir; makkarı idaresi Ankara şehridir.” 1928 yılında yapılan değişiklik sonucunda devletin dininin İslam olduğu ibaresi

konusunda politik kutuplaşmaları gündeme taşımıştır (Gürel, 2018: 437). Temel hak ve hürriyetler laiklik ilkesi gereğince yönetenler tarafından ihlal edilmeye başlanmıştır. Cizreli (2015: 42), “Türkiye’de laiklik bir ilkeler bütününe bağlı olarak değil devlet insafına bağlı uygulanmıştır” sözleri ile bu durumu özetlemiştir. Dolayısıyla, Cumhuriyet’in ilanından 90'lara uzanan süreçte, İslami düzen ve laik düzen taraftarları iki zıt kutupta yer almış; kamusal hayat ve devletin yönetimi ile ilgili konularda sıklıkla karşı karşıya gelmişlerdir.

Başörtüsü meselesi, iki zıt kutbun üzerinde uzlaşamadığı temel tartışma noktalarından birini oluşturmaktadır. Başörtüsünün üniversitelerde sorun haline gelmesinin temelinde, eğitim alanında laiklik ilkesinin -yorumlanış biçimi açısından- etkin oluşu yatmaktadır. Mümtaz'er Türköne (2007: 107), başörtüsü sorunu sadece konunun taraflarını değil; toplumun bütününe ilgilendiren hassas bir zeminde yer aldığını ifade eder. Sonuçta, dini hassasiyetler konusunda toplumda yaşanan birtakım olumsuzluklar Türkiye’de siyasal İslam’ın ivme kazanmasına neden olmuştur (Akdoğan, 1999: 178-180).

1946’da Demokrat Parti’nin kurulmasına kadar süren tek partili idare, laiklik ilkesinden ödün verilmeden yönetimin sürdürüldüğü bir dönemdir. Milli mücadele ve Cumhuriyet’in kuruluş dönemlerinde, birçok irticai eylem yaşanmıştır¹³ (Solgun, 2010: 134). 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasıyla başlayan süreç, İslam ve Laisizm taraftarları arasında ilk karşılaşmanın yaşandığı dönemdir. Bu dönemden itibaren, sağ iktidarlar ve koalisyonlar yönetimde yer aldıkça kamusal ve toplumsal düzenlemeler konusunda dönem dönem gerginlikler yaşanmıştır. Örneğin, 1949’da 18. Hükümeti kurma görevi Şemsettin Günaltay’a verilmiştir. İslam Tarihi alanında çalışmalar yapmış ve bir dönem Darülfünun İlahiyat Fakültesi’nde dekanlık yapan Günaltay, göreve geldikten sonra din derslerinin müfredatlara eklenmesi ve türbe ziyaretlerinin tekrar serbest olması gibi değişiklikler yapmıştır (Börklüoğlu, 2019: 53). Bu dönemde üniversiteler açısından önemli gelişmeler yaşanmış; İlahiyat Fakültelerinin açılması yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Tüm bu gelişmeler laikliğin katı çizgilerinde esnekliğe gidildiğinin göstergesidir (Özdalga, 2008: 55-56).

60’lı yıllarda başörtülü kadınların kamusal alana çıkma talebi yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Özellikle dönemin ikinci yarısında Başbakan Süleyman Demirel’in dini gruplar ile yakınlığı siyasal hayatta İslam’a yönelik tavrın değişmesini sağlamıştır. Başörtüsü meselesini kamuoyunun gündemine taşıyan en önemli isim ise Şule Yüksel Şenler olmuştur (Aytepe, 2015: 2). İslami kadın hareketinde ismi sıkça anılan Şenler, konferanslarda yaptığı konuşmalarla ve

kaldırılmıştır. 1937 yılında, “Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçıdır” ifadesi ile laiklik anayasaya girmiştir. 1961 ve 1982 anayasalarında da, devletin “laik” niteliği, 2. madde kapsamında tekrar edilmiştir. Ayrıca bkz: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>

¹³ Kuruluş döneminde Cumhuriyet rejimi aleyhine gerçekleştirilen eylemler için ayrıca bkz: Solgun, S. (2010). Menemen Olayları Sonrasından İkinci Dünya Savaşına Türkiye’nin İç Güvenliği. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

“Şulebaşı”¹⁴ örtünme tekniği ile siyasal hayatta tartışmaların odağı haline gelmiştir (Atılğan, 2015: 606; Demir ve Şenses Kurukız, 2019). Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın, “sokaklarda kapalı hanımların öncüleri cezalarını göreceklerdir” sözleri kamusal alanda başörtüsü tartışması yeniden alevlendirmiştir (Aktaran Can Saka ve Altınöz, 2011: 9). Bu sözler üzerine Şenler, Sabah Gazetesi’ne vermiş olduğu röportajda şu ifadeleri kullanmıştır:

Cumhurbaşkanı’na açık mektup” diye seri bir yazı kaleme aldım. Öyle ses getirdi ki birçok milletvekili ve bakan, yazılarımı bitireyim diye kapıma kadar geldi. Yazıda Kur’an’ın bir harfini inkâr edenin kâfir olarak adlandırıldığından, Cumhurbaşkanın ise iki ayeti birden inkâr ettiğinden bahsediyorum. Bu nedenle de millettten özür dilemesi gerektiğini ve bu yanlış tashih etmesi gerektiğini belirtiyorum. Sonra Sunay davacı oldu ve dokuz ay on gün hapis yattım (Bayraktar ve Kemal, 2011).

1964 yılında yaşanan “Gülşen Ataseven” olayı, üniversitelerde başörtüsü tartışmasını görünür kılmıştır. Ataseven’in öğrencisi olduğu Tıp Fakültesi’nde okul birinciliği konuşmasının başörtülü olduğu gerekçesiyle engellenmesi kamuoyunda tepki görmüştür (Tahaoglu, 2020). Şule Yüksel Şenler’in vermiş olduğu konferans sonucunda konuşmalarından etkilenip başını örtmeye karar veren öğrencilerden biri olan Hatice Babacan ise o dönem derslere başörtüsü ile girmeye başlaması sonucu üniversite öğretim üyelerinden çok sert tepkiler almıştır (Uysal, 2019: 286). Bazı öğretim üyeleri, Babacan’ın derse başörtüsü ile gelmesinin önünü kesmek adına ambulans ile zorla hastaneye götürüp akli dengesinin yerinde olmadığına dair rapor almak istemişlerdir (Yılmaz, 2011). O dönem gazetecilik yapan Necati Yılmaz (2011) tarafından kaleme alınan “Hatice Babacan Olayına Bizzat Şahit Olmuştuk” başlıklı yazıda, Yılmaz’ın öğrenciler ile beraber boykot çadırı kurdukları aktarılmıştır. Ancak tepkiler sonuç vermemiş; Hatice Babacan, 1967 senesinde okuldan ihraç edilmiştir (Benli, 2008: 137). Dönemin canlı tanıklarından ve mağdurlarından Gülşen Demirkol Özer (2005: 117), başörtülü öğrencilerin “normal”in dışında kişiler olarak görüldüğünü ve onlara hasta muamelesi yapıldığını ifade eder.

70’li yıllar siyasal İslam’ın her alanda yayıldığı yıllar olmuştur. Bu dönemde, eskiden de aslında var olan Laik ve İslamcı kutuplaşması, toplumda daha görünür hale gelmiştir. 1969’dan sonra İslami çizgideki partilerin kurulması siyasal İslam’ın etkinliğini artırmıştır. 1969’da “Milli Nizam Partisi”, 1972’de “Milli Selamet Partisi” kurulmuştur (Özdalga, 2008: 56). İslamcı partilerin siyasal hayata katılımı, üniversitelerde başörtülü öğrencilerin artmasını sağlamıştır (Cindoğlu, 2010: 31). 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen askeri darbe muhalefetin önüne set çekmiş, toplumun apolitizasyonuna yol açmış, İslam’ı temsil eden partilerin de diğer partiler gibi faaliyetleri durdurulmuştur (Sanlı, 2003: 168; Börklüoğlu, 2019: 138). Darbe sonrasında, Cumhurbaşkanı Kenan Evren üniversitelerde başörtüsü

14 Bu model, bazı kaynaklarda “sıkmabaş” olarak geçmektedir.

yasağını getirmiş; darbeden sonra 1981 yılında kurulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ise üniversitelerde başörtüsü yasağını uygulamaya başlamıştır (Özipek, 2008: 14). Alınan kararların hedefinde, başörtülü kadınları kamusal alandan soyutlamak ve başörtüsünü savunanları siyasal hayattan uzaklaştırmak vardır (Çaha, 2010). Ancak bunun da ötesinde, başörtülü öğrencilerin üniversiteye girememeleri eğitim hakkının ihlaline neden olmakta, insan hakları ile ilgili bir soruna işaret etmektedir.

Askeri idarenin sona erip sivil yönetime geçildiği süreçte, üniversitelerde de kurallar esnemiştir. Bu dönemde, 1983'te "Refah Partisi" kurulmuş ve Siyasal İslam'ı temsil etmeye başlamıştır. Sivil siyasetin ilk iktidarı olan Turgut Özal Hükümeti, başörtüsü yasağını kaldırmaya çalışmıştır. Özal'ın 1987'de yaptığı bir konuşmada "Üç, dört öğrencinin başörtüsü takmasıyla irtica olmaz. Ülkemizin bugünkü manzarasıyla mazlum milletimizce ibretle seyrediyoruz" sözleri başörtüsü meselesine nasıl yaklaştığını özetler (Aktaran Şahin, 2019: 100). Ancak Başbakan Özal'ın önerileri, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından kabul görmemiştir (Özipek, 2008: 15). Kenan Evren konuya ilişkin yaptığı bir konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

80'lerden sonra kız öğrencileri arasında başörtülüler görülmeye başladı. Özellikle Özal hükümetinden sonra sayıları artmaya başladı. Üniversitelerde hoşla gitmeyen olaylar başladı. YÖK Başkanı ile konuştum. Dedim ki ne yapabiliriz. Anayasada böyle bir madde yok. Bunun üzerine YÖK bir karar alarak türbanı yasakladı. Öğrenciler gösteri yapmaya başladı. Biz de üzülüydük. Okullarına gidemiyorlardı. Ben de yeniden YÖK Başkanı'na gittim... Ben de böyle bir şey bağlasalar ne olur dedim. Ben böyle bağlasınlar (bone) demedim. Ama zaten müsaade edilmedi. Yasak devam etti. Bazı üniversiteler buna uydu bazıları uymadı. Bunun üzerine Özal bir kanun çıkardı. Ben, 'bu yasayı çıkarmam ben bunu veto ederim' dedim. Kanunu çıkardılar ben de veto ettim. Bunun üzerine ben Anayasa Mahkemesi'ne gittim. Anayasa Mahkemesi kararın yürütmesini durdurdu. Bugün halen Anayasa Mahkemesi'nin o dönemde aldığı karar¹⁵ geçerlidir (BİA Haber Merkezi, 2008).

90'lı yıllara gelindiğinde, siyasal hayatta İslamcılar güç kazanmış; ilerleyen zamanlarda öğrencilerin talepleri doğrultusunda eylem örgütlemelerinde bu durum etkin olmuştur (Göle, 2014: 12-13). 28 Şubat, başörtüsü yasaklarının tarihinde önemli bir dönemece işaret etmektedir. Henüz 28 Şubat süreci yaşanmadan önce, geleneksel ve laik çevreler arasındaki gerginliği tırmandıran önemli olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar, iki farklı kutup arasındaki ayrılıkları

15 16/11/1988 tarihinde kabul edilen, 3503 sayılı kanun "2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun".
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=1&v_donem=18&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih

derinleştirmekle birlikte, Kemalist modernleşme ile İslam'ın niçin uzlaşmadığını da gözler önüne sermektedir (Uysal, 2019: 288). Bireysel ve kolektif tepkilerin yükseldiği bu dönemde, laik düşünceleri ile kamuoyunda yer edinmiş bazı aydınlar suikaste uğramışlardır. 1990 yılında önce Prof. Dr Maummer Aksoy ve Bahriye Üçok'un öldürülmesi, ardından aynı sene Turan Dursun, Çetin Emeç'in suikaste kurban gitmeleri, son olarak 1993'te Uğur Mumcu'un öldürülmesi laik rejime yönelen saldırılar olarak değerlendirilmiştir (Zürcher, 2000: 421; Tanör, Boratav ve Akşin, 2000: 100). Bununla birlikte aynı senenin temmuz ayında 37 aydının Sivas'taki çıkan olaylar sonucunda Madımak Oteli'nde çıkan yangında can vermeleri yine laikliğe yönelen sistematik bir saldırı olarak görülmüştür (Çavdar, 2000: 335).

1995 seçimlerinde siyasal İslam'ın önemli bir zafer elde etmesi ve kurulan koalisyonun dağılması sonucunda, 29 Haziran 1996 tarihinde "Refah-yol" Koalisyonu ilan edilmiş ve Refah Partili Necmettin Erbakan Başbakan olmuştur (Akin, 2000: 455). 28 Şubat süreci, bu koalisyonun sonunu getirmiştir. 1997 Şubat ayında, Sincan'da Kudüs'ün İsrail'den kurtarılması çağrısıyla düzenlenen "Kudüs Gecesi", kamuoyunda gericilik, köktencilik ve şeriat ile ilgili eleştirilere maruz kalan Refah Partisi'ne yönelen tepkilerin çığırından çıkmasına neden olur. 28 Şubat 1997 tarihinde, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Başbakan Erbakan başkanlığında toplanmış, dokuz saat süren bu toplantı sonucunda 18 maddelik bir önlem planı ortaya konmuştur (Akin, 2000: 456). Bu toplantı, Emre Kongar'ın ifadesiyle, TSK ve hükümet arasında bir "rejim diyalogu sorunu"na işaret etmektedir (Kongar, 2000: 281). Aynı zamanda, Türk siyasi tarihinde en uzun süren MGK toplantısı olmuştur. Toplantı sonucunda alınan kararlar, çoğunluk tarafından kabul edildiği üzere bir muhtıra niteliği taşımaktadır (Börklüoğlu, 2019: 172). İmam Hatip okullarının ortaokul kısımlarının kapatılması, Kur'an kurslarının, tarikatlarla bağlantılı vakıf ve yurtların Milli Eğitim Bakanlığı'na devri ve zorunlu ilköğretimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması gibi kararlar, laikliği güvence altına alma amacıyla alınmıştır (Ahmad, 2006: 210; Akşin, 2007: 580; Börklüoğlu, 2019: 173; Dursun, 1999: 329). 28 Şubat'ın diğer darbelerden farklı olarak post-modern olarak ifade edilmesinin nedeni, ordunun desteğini alarak yapılmakla birlikte şeriat karşıtı sivil unsurların¹⁶, aydınların ve medyanın da süreçte güçlü desteğinin bulunmasıdır (Saraçoğlu, 2015: 832; Tunahan, 2015: 36). Bu süre sonunda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, 21 Mayıs 1997'de Refah Partisi'ne yönelik kapatma istemiyle dava açmış ve 1998 senesinde parti kapatılmıştır (White, 2011: 391).

28 Şubat'ta ordunun müdahalesi başlangıçta irtica ve şeriat tehlikesine karşı yapılmış gibi görünmekle birlikte sadece İslami kesimler için değil toplumun birçok kesimi açısından insan hakkı ihlallerine yol açmış ve demokratikleşmenin

16 Sivil unsurların en önemlisi, beşli sivil inisiyatif olarak adlandırılan, TOBB, TİSK, Türk-İş, TESK ve DİSK'TEN oluşan baskı gruplarıdır. Bu gruplar, kamuoyu nezdinde müdahalenin meşru görüldüğü izlenimi yaratmışlardır. Ayrıca detaylı bilgi için bkz: Özipek, B. B. (2005). 28 Şubat ve İslamcılar. Tanel Bora & Murat Gültekinçil (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-Cilt 6, İslamcılık içinde (s. 640-651). İstanbul: İletişim Yayınları.

önüne set çekmiştir (Özipek, 2005: 641). Çalışmanın sorunsalı açısından MGK toplantısında alınan en önemli karar, şüphesiz kamu kuruluşlarında kılık ve kıyafet kanunlarının eksiksiz uygulanması kararıdır. Bundan sonraki süreçte, birçok üniversite yönetimi üniversitelerde başörtüsünü resmen yasaklayacak ve öğrenciler eğitimlerini sürdürebilmek için eylemler örgütleyeceklerdir. Bu eylemler, 90'lı yılların önemli kolektif mücadelelerinden birini oluşturacaktır.

İkna Odaları ve Başörtüsü Eylemleri

28 Şubat sürecinden sonra gelinen noktada başörtüsü, inancı temsil eden bir simge olarak ele alınmaktan ziyade siyasal bir sembol olarak değerlendirilmektedir (Arslan, 2019: 66). Başörtüsünün sembol olarak nitelendirmesi, onu gündelik hayat pratiklerinden çıkarıp iktidar ilişkileri ve siyaset alanına sokmaktadır. Türköne (2007: 110), bu durumu şu şekilde özetlemiştir: “Başörtüsünü bir siyasal simgeye dönüştürenler, başörtüsüne yasak getirenlerdir.” Başörtüsü yasağına karşı hak mücadelesinin gelişmesinde, üniversitelerde öğrencilerin başörtülerini çıkarmaya “ikna” etmek üzere oluşturulan ikna odaları vasıtasıyla kurulan baskı etkili olmuştur.

İkna odaları, 1998-1999 yıllarında ilk olarak İstanbul Üniversitesi Avcılar Kampüsü'nde uygulamaya konulmuştur (Demirkol Özer, 2005: 12). Baskı yolu ile öğrencilerin fikirlerini değiştirmek isteyenler, üniversite girişlerinde ikna odaları kurmaya başlamıştır. Devlet, Louis Althusser'in belirttiği üzere (2000), sadece baskı ve zorla işleyen bir aygıt değildir. Devletin ideolojik aygıtları da vardır ve bu aygıtlar; toplumsal formları yeniden üreterek gündelik hayatın en ince noktalarına nüfuz eder (Uzuner, 2016: 124). Yöneticiler, amaçları için belirledikleri stratejiler doğrultusunda kendi gibi düşünmeyenleri çeşitli yöntemlerle dönüştürmeye çalışır (Şahin, 2019: 102). Siyasi iktidarın mikro bir yansıması olarak üniversite yönetimleri, almış oldukları kararlar sonucunda başörtülü öğrencileri ötekileştirmiş; ikna odaları vasıtasıyla tahakküm altına almıştır.

Yasakların ve ikna odası stratejisinin uygulanmasında en etkin isim İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu olmuştur. Alemdaroğlu, “bu dönemde ilmi çalışmaları bırakın, Türkiye'nin en önemli sorunu olan başörtüsüyle uğraşın” sözleriyle konuya yaklaşımını ortaya koymuştur (Aktaran Işiker, 2011: 101). Alemdaroğlu'nun bu uygulamalarındaki en büyük yardımcısı ise rektör yardımcısı olan Prof. Dr. Nur Serter'dir. İkna odalarındaki görüşmelere o dönem “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği” Başkanı olan Prof. Dr. Türkan Saylan sıklıkla iştirak etmiş, öğrencilere burs vaadinde bulunmuştur. Buna ek olarak başörtüsü takmanın dini bir gereklilik olmadığı argümanını ortaya atmak ve öğrencileri ikna edebilmek için bazı ilahiyat hocaları da görüşmelere katılmıştır (Adalan, İkna Odaları Belgeseli, 2013).

1997 yılına kadar okula kayıt için istenen belgelerde başörtülü fotoğraflar kabul edilmesine rağmen; o sene okula kayıt için giden öğrencilerden başı açık

fotoğraf istenmiş; başörtülü fotoğraflar ile kayıtlarının yapılmayacağı söylenmiştir (Karakuş, İkna Odaları Belgeseli, 2013). Rektör Alemdaroğlu ise göreve geldikten sonra 23 Şubat 1998’de kadın ve erkek öğrencileri kapsayan bir genelge¹⁷ yayımlar. Genelgede kadın öğrencilerin başörtüsü ile ders, staj ve uygulamalara giremeyeceği yer almaktadır (Benli, 2011: 53-54). İstanbul Üniversitesi’nin başlatmış olduğu yeni uygulama ile okula yeni kayıtların Avcılar kampüsünde, ara kayıtların ise Beyazıt kampüsünde alınması öngörülmüştür. Böyle bir uygulamaya gidilmesinin nedeni eski öğrencilerin yeni öğrencilere destek olabilmelerini engellemektir (Demirkol Özer, İkna Odaları Belgeseli, 2013). İkna odaları, o dönemde okula yeni başlayan öğrenciler için tanıtım amaçlı oluşturulan bir tür rehberlik süreci olarak gösterilmiştir. O dönem üniversite öğrencisi olan Çağdaş, durumu şu şekilde aktarır:

İkna odası değil de kayıt olurken yapılan bir rehberlik faaliyeti diye düşündüm. Burada, ‘Siz okula ilk olarak başlıyorsunuz. Sizi psikolojik olarak rahatlatmak için görüşmeler yapılacak’ denildi. Zaten salonda kayıt olurken devamlı olarak bir bayan beni izliyordu. ‘Formunuzu doldurduysanız sizinle bir yere gideceğiz, sizinle görüşülecek’ denildi. ‘Bu görüşmeye ihtiyacım yok’ dedim. Fakat beni bunun için zorladı. Korktum. Biraz da merak vardı. Gittim. Odada kamera ve iki bayan vardı. İlk önce hiç başörtüsü konusuna girmeden, çok alakasız şeylerden konuşmaya başladık. Sonradan asıl isteklerini, başımı açmamı söylediler. Televizyonda Türkan Saylan, ikna odalarını, ‘Öğrenciler Anadolu’dan geliyorlar. Üniversite hayatının içine girecekler. Bir sürü korkuları, endişeleri var. Onlara psikolojik danışmanlık hizmeti verilecek’ diye çok masumane bir şekilde açıklamıştı. Ama gerçeğin bununla bir ilgisi yok (Aktaran Demirkol Özer, 2005: 45-46).

İstanbul Üniversitesi’nde alınan kararlara uymayan öğrenciler tek tek belirlenip haklarında işlem yapılmıştır. Okula başörtülü olarak gelen öğrencilerin isminin yanına “T” harfi konularak öğrenciler ötekileştirilmektedir. Sibel Erarslan durumu şu şekilde aktarmaktadır:

Ocak 1998’de üniversitelere başörtüsüyle giren kız öğrenciler fişlenmeye başlar. Kız öğrencilerin isimlerinin yanına yoklamalarda, imtihan kâğıtlarında, sağlık karnelerinde ve güvenlik fişlerinde ‘T’ harfi konulur. Kadınlar sadece, yalnızca ve kısaca ‘T’ harfiyle işaretlenirler. İsmimin yanına iliştilen bir ‘T’ harfini Anna Frank’ın yakasına iliştilen bir siyon rozetine benzetiyorum ve onu bana takanları da Nazilere benzetiyorum (Aktaran Çaha, 2010).

17 İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu’nun “başörtülü ve sakallı” öğrencilere yönelik yayımladığı genelgenin içeriği için ayrıca bkz: Benli, F. (2011). 1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi. Mazlumder. s. 54.

Beyazıt kampüsüne ara dönem için kayıt yaptırmaya giden öğrenciler yeni bir kararla karşı karşıya kalmış; 1998'de kayıtların Eczacılık Fakültesi'nin yemekhanesinde yapılacağını öğrenmişlerdir. Okul içerisinde kayıtlar alındığı sırada başörtülü öğrenciler ilk önce yemekhaneye ikna odalarına yönlendirilmiştir. Öğrencilere anket formu verilerek özel hayatlarına dair bilgilerin alınması hedeflenmiştir. Anket formlarında hangi televizyon kanalını izledikleri, hangi gazeteleri okudukları gibi sorular yer alır. O dönem Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Kadriye Şentürk Birinci'ye odaya girdikten sonra anket formlarının ve alınan kararların yer aldığı kâğıtlar verilmiş ve bu kâğıtları imzalamadığı takdirde fakülteye kayıt yaptıramayacağı söylenmiştir. Odaya alınan öğrencilere neden başörtülü olduğu, ailesinin baskısı altında mı kapandığı gibi sorular sorularak dinde aslında başörtüsünün olmadığı ve başını açması gerektiği söylenmiştir (İkna Odaları Belgeseli, 2013). Fatma Betül Eryurt yaşadıklarını şöyle anlatmıştır:

'Bunu imzalamanız gerekiyor' dedi. Okudum. İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilerimizin arasında din, dil, mezhep ayrımı gözetmek istemediğimiz için öğrencilerimiz farklı olamaz, deniyordu. Kısaca öğrencilerin 'tek tip' olması isteniyordu. Okulun hiçbir yerinde başörtülü olarak dolaşmayacağıma, hakkımda yapılan disiplin işlemlerimin hiç birisine dava açamayacağıma, itiraz edemeyeceğime dair 15-20 maddelik bir taahhünameydi (Aktaran Demirkol Özer, 2005: 61).

Belirlenen öğrencilere uyarılarda bulunulup, başlarını açmadıkları takdirde okullarına devam edemeyecekleri söylenmiştir (Yılmaz, 2005: 82-84). Nuray Canan Bezirgân, derse başörtüsü ile girdiğinde öğretim üyesi tarafından başını açması gerektiği söylenmiş; aksi takdirde dersten çıkması istenmiştir. Aralarında çıkan tartışma sonucunda kameralarla birlikte sınıfa birçok polis girmiş ve başörtülü öğrenciler dersten çıkarılarak gözaltına alınmıştır. Öğrencilere suçlu muamelesi yapılarak parmak izleri alınmış ardından fotoğrafları çekilip sorguları bittikten sonra hücreye kapatılmışlardır (Ülke TV, 2016). İkna yöntemleri üniversitelerde farklılık göstermektedir. Marmara Üniversitesi'nde ikna odaları kurulmamış; ancak öğrencileri sohbet adı altında toplayarak konuşmalar yapılmıştır. Benzer şekilde, derslerin konferans salonunda yapılacağına dair duyurular yapıp başörtülü öğrencileri başlarını açma konusunda ikna etmeye çalışmışlardır (Demirkol Özer, 2005: 53).

Öğrencilerin başlarını açması konusunda cemaatler tarafından fetvalar verilmiş, aile baskısı uygulanmış, kimi öğrenciler başlarını açarak eğitimlerine devam etmiş kimi öğrenciler ise okulu bırakmayı tercih etmiştir (Demirkol Özer, 2005: 240). Başörtüsünün farz olmadığına vurgu yapan ilahiyatçılar Zekeriya Beyaz, Yaşar Nuri Öztürk ve Şahin Filiz; kadınların saçlarını tamamen kapatmalarına gerek olmadığını söylemişlerdir (Arslan, 2019: 87). Eğitim hayatlarına devam etmek isteyen öğrenciler baskıcı yönetimin karşısında

kendilerine alternatif oluşturma yoluna girmişlerdir. Okullara şapka, bere ve peruk takarak girmeye başlayan öğrenciler olmuştur. Her ne kadar öğrencileri ikna ettiklerini düşünseler de öğrenciler başlarını açmadan –saçlarının gözükmemesini engelleyerek- okula girmiş ve eğitim hayatlarını devam ettirmişlerdir (Demirkol Özer, 2005: 256). Peruk, şapka ve bere takmak istemeyen öğrenciler çözümü saçlarını kazıtmakta bulmuştur. Üniversite sınavına girmeye karar veren Ferzan, başını açmak istemediğini ve peruk takmayı ruhsal olarak kaldıramayacağını düşündüğünden saçlarını kazıtmıştır (Işiker, 2011: 121). Temek hak ve hürriyetler kapsamında insanların sahip oldukları hakları bu kadar zorlu süreçlerden geçerek elde etmeye çalışıyor olmaları sorunun ahlaki yönünü göstermektedir (Can Saka ve Altınöz, 2011: 37).

İkna odalarında yaşananları psikolojik savaş olarak nitelendiren Demirkol Özer (2005: 20), bu durumu “düşman maneviyatına saldırmak” olarak nitelendirmiştir. Bu mekânlarda toplumda “normal”in dışında tutulan başörtülü öğrencilerin bedenleri siyasallaştırılarak istenilen tek tip beden inşası süreci başlamaktadır (Şahin, 2019: 104). Toplumsal normları belirleyen iktidar; kimlerin benimsenip kimlerin ötekileştirileceğini de belirlemektedir. Bu yüzden iktidar, gündelik yaşam içerisinde tahakkümünü bireyler üzerinde kurmaya başlamıştır (Uzuner ve Ayhan, 2016: 193). Bu bağlamda, bedeni siyasallaştıran iktidara karşı bedeni kullanarak zincir oluşturmak ya da politik maksatla “oturmak” bir eylem stratejisi olarak anlam kazanmaktadır.

İkna odalarında öğrencilerin abluka altına alınması sonucunda, başörtülü öğrenciler duruma tepki göstermek, bedenleri üzerindeki mevcut tahakkümü kırmak ve örgütlenmek için yollar aramaya başladılar. 24 Şubat 1998’de İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü önünde 2.500 öğrenci, kararlara tepki göstermek için bir araya gelir (Benli, 2011: 53-54). Öğrenciler eylem sırasında bildiriler okurlar. Okunan ilk bildiri de şunlar yer almaktadır: “İnancımız gereği taktığımız başörtüsünü yasaklayarak eğitim hakkımızı engellemeye kalkışan ve bu konuda taviz vermeyeceğini belirten Berkarda’yı¹⁸ kınıyor ve sokağa taşan tepkilerimizin faili olarak kendisinin ve dayatmacı sistemin sorumlu olduğunu ilan ediyoruz” (Aktaran Demirkol Özer, 2005: 32). Okullarda dersler devam ederken okula alınmayan başörtülü öğrenciler kampüs dışında mücadelelerine devam etmişlerdir. Beyazıt kampüsünde oluşan kalabalığa karşı polis barikat kurmuş ve öğrencilerin okula girmesini engellemiştir (Ülke Tv, 2016; Hürriyet, 1998). Dönemin Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, başörtüsü eylemleri için öğrencilerin vermiş olduğu tepkilerin aşırı olduğunu söylemiştir (Benli, 2011: 55).

Üniversiteye alınmayan öğrenciler, oturma eylemleri yaparak seslerini duyurmak istemişlerdir. Yapılan eylemlerin amacı, başörtüsünün üniversitelerde

18 Bülent Berkarda, 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörü olmuştur. Halefi Kemal Alemdaroğlu ise, 31 Aralık 1997’de atanmıştır. Berkarda’nın görev süresinde, üniversiteye başörtülü öğrencilerin kesinlikle alınmayacağı hakkındaki beyanati için ayrıca bkz: <https://www.milliyet.com.tr/the-others/berkarda-turbanli-ogrenciye-taviz-yok-5375392>

ve kamu kurumlarında serbest bırakılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, öğrencilerin oturma eylemini tercih etmeleri, protestonun barışçıl karakterini korumak açısından önemlidir. Bu eylem biçimi, çok sayıda öğrencinin birlikte hareket etmesini de kolaylaştırmaktadır. Oturma eyleminde başörtülü öğrencilere birçok kesimden destek gelmeye başlamıştır (Çaha, 1996: 139; Çaha, 2010). İstanbul Üniversitesi önünde yapılan eylemlere sol görüşlü üyeleri ile “Grup Yorum” destek vermiş; eylem sırasında “sol yumruk” ve “şahadet parmağı” yan yana gelmiş; “Yaşasın Öğrenci Dayanışması” sloganı ile yasaklar protesto edilmiştir¹⁹ (Oda Tv, 2020). Benzer şekilde, “Gezi Parkı olayları” sırasında Taksim Meydanı’nda sadece durarak pasif direniş sergileyen ve kamuoyunda “Duran Adam” olarak bilinen Erdem Gündüz de derse başörtüsü takıp girerek yasakları protesto etmiştir (Ünal, Milliyet Gazetesi, 2013). Aynı zamanda feministler, solcular ve sosyalistler de eylemlere destek vermiştir (Çaha, 2010).

Oturma eylemleri sürerken öğrenciler, tüm yurttan daha fazla ses getireceklerine inandıkları bir repertuarı kullanmaya karar verirler. Farklı kampüslerde yapılan eylemlerden olumlu geri dönüş alamayan öğrenciler çok daha büyük bir eylem yapmak için bir araya gelerek Türkiye haritası üzerinde rotalar belirleyip birçok ili kapsayan büyük bir insan zinciri kurmak istemişlerdir. Belirlenen şehirlere öğrenciler önceden seyahat etmiş; oradaki insanlarla konuşarak yaşadıkları zorlukları aktarmışlardır. Gittikleri her yerden destek almaya başlamışlar ve İstanbul’dan Hopa’ya kadar el ele tutuşarak insan zinciri oluşturmak istemişlerdir (Ülke Tv, 2016; İnce, Bianet, 2014). Planlanan yeni eylemde amaçlanan bir diğer husus ise Türkiye’nin dört bir yanından katılımı sağlamak olmuştur.

11 Ekim 1998’de “İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük için El Ele” zinciri oluşturulmuştur. Katılımcılar slogan atmamış, sadece yol kenarlarında el ele tutuşarak 20 dakika boyunca başörtüsü yasağını protesto etmişlerdir (Benli, 2011: 65). 31 farklı kentte düzenlenen insan zinciri eyleminde, kadın ve erkekler arasında fiziksel temas gerektiren el ele tutuşmayı engellemek amacıyla eşarp ve kurdeleler kullanılmıştır. Böylelikle, zincirlerin bağlantı noktalarını eşarplar oluşturmuştur (Uysal, 2020). Başörtüsüne özgürlük zinciri, Türkiye’nin dört bir yanından katılımın sağlanması ile Cumhuriyet tarihinde gerçekleştirilen en geniş sivil itaatsizlik eylemlerinden biri olarak siyasi tarihe geçmiştir (Benli, 2011: 65). Tıp Fakültesi öğrencisi Havva Kaplan (Ülke Tv, 2016) oluşturdukları özgürlük zincirini “Zincir tutsaklıktır ama bir taraftan da zincir kuvvetli bir şeydir. İnsanların birbirlerine kenetlenmesidir” ifadeleriyle açıklar. Esaretin sembolü olan zincir bu eylemlerde özgürlüğün sembolü haline gelmiştir. Yapılan geniş çaplı eylem İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından “bölücülük” olarak nitelendirilmiştir (Benli, 2011: 65). Düzenlenen eylemler sonucunda eylemleri organize ettikleri düşünülen 267 kişi gözaltına alınmıştır (İnce, Bianet, 2014).

¹⁹ Eyleme ilişkin görüntüler için ayrıca bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=GhV-hUVMbS4>

Sonuç olarak, protesto eylemleri kamuoyunda ses getirmekle birlikte, 90'lı yıllarda mesele somut bir çözüme kavuşturulamamıştır. Zaten bu nedenle, öğrenciler okula girmek için farklı yollara başvurmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca, kimi öğrencilerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde açtıkları bireysel davalar da senelerce sürmüş, hak mücadelesi eylemlerle ve hukuksal davalarla sürdürülmüştür. Sorun, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda olduğu 2000'li yıllarda siyasi konjonktürün değişmesi ile çözüme kavuşmuştur²⁰ (Börklüoğlu, 2019: 197; Uysal, 2019: 288). Günümüzde başörtülü öğrenciler olması gerektiği gibi üniversite kampüslerinde eğitimlerine devam edebilmektedirler. 90'lı yıllarda öğrencilerin verdiği mücadele, 2000'lerde sonuca ulaşmış ve eylemlerin amacı olan başörtüsü yasağının kaldırılması ancak bu dönemde mümkün olabilmektedir.

Sonuç

Çalışmada ele alınan “başörtüsü eylemleri”, gerek protesto eylemcilerinin profilleri gerek başvuru eylem biçimleri ve repertuarlar gerekse eylemlerin talepleri açısından “yeni toplumsal hareket” kapsamında değerlendirilebilecek bir örneği temsil etmektedir. 90'lı yılların muhalefet zemininde önemli bir konum edinen başörtüsü eylemleri, öncelikle post modern dönemin kimlik siyaseti ile ilişkilendirilebilecek bir anlam çerçevesi sunmaktadır. Eylemlere katılan başörtülü öğrenciler, eğitim hakları ve inanç özgürlüklerinden biri için diğerini feda etmemek amacıyla protestoya katılmışlardır. Bu açıdan, dini kimliğe ve öğrenci kimliğine bağlanan talepler ve amaçlar hareketin yükseldiği temeli göstermektedir.

Başörtüsü eylemleri, eylemlere katılanlar açısından ve Türkiye siyaseti açısından mikro ve makro sonuçlar doğurmuştur. Ülke sosyolojisi ve siyasi tarihi açısından bakılacak olursa, karanlık bir dönem olarak değerlendirilen 90'lı yıllarda, sivil itaatsiz formlara başvuru olarak yapılan eylemler kamuoyu vicdanında meşru görülmüş; haklı olunan bir konuda hak zemininden ayrılmadan eylem yürütmede rasyonel bir araç sağlamıştır. Oturma eylemleri ve insan zinciri eylemi, şiddeti dışlayan barışçıl yollarla yaşanan mağduriyeti kamuoyunun gündemine taşımıştır. Hatırı sayılır derecede insanı mobilize etmeyi başaran eylemler, sayıca yoğun geçmekle birlikte farklı kesimden insanları da protestoya müdahil kılmayı sağlamıştır. Bu itibarla, başörtülü öğrencilerin mücadelesi 90'lı yıllarda Türk siyasal hayatında önemli yer edinen sivil itaatsizlik eylemlerinden biri olarak kolektif hareketler literatüründe yer almıştır.

90'lı yıllar, Türkiye'de toplumsal kutuplaşmanın doruğa çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde, “Laik” ve “İslamcı” olarak addedilen geleneksel ve

20 İlk olarak 2007 tarihinde, YÖK başkanının değişmesi ile bazı üniversiteler fiiliyatta başörtüsü yasağını kaldırmıştır. 2013 senesinde açıklanan demokratikleşme paketi ile Kılık-Kıyafet Yönetmeliği'nin başörtüsünü yasaklayan hükümleri kaldırılmıştır. Bu hususta ayrıca bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu>

modern çevrelerde yaşanan bölünme ülkenin ana gerilim hatlarından birini oluşturmuştur. Bu gerilim hattında yükselen bir protesto olan başörtüsü eylemleri ise her iki tarafın da mücadeleyi araçsallaştırmaya çalışan kesimlerine karşı durmuş; eylemcilerin politik özneler olarak meşru taleplerini dillendirdikleri bir hareket haline gelmiştir. Türk siyasal hayatında çok nadir olarak sokakta siyasete başvuran geleneksel-muhafazakâr kişiler, haklarını aramak için aleni olarak kolektif ve kamusal bir mücadele örgütlenmişlerdir. İnkı odualarında, üniversite kampüslerinde yaşadıkları bireysel mağduriyetleri kolektif bir mücadelenin talepleri haline getiren öğrenciler, sıradan insanlardan politik aktivistlere dönüşmüşler, mücadele içerisinde hak arama siyasetinin itici güçleri haline gelmişlerdir. Öyle ki; süreç içerisinde başörtülü öğrencilerin -inkı odualarında sıklıkla ifade edildiği gibi- cemaat/tarikat baskısıyla, mahalle baskısıyla ya da aile baskısıyla değil kendi inançları gereği ve özgür iradeleri ile örtündükleri konusunda kamuoyunda bir kanaat oluşabilmiştir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2006). Bir Kimlik Peşinde Türkiye (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, Y. (1999). İslamcılık Bağlamında Türkiye'de Siyasal İslam'ın Gelişimi ve Refah Partisi 1980-1998. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akın, R. (2000). Türk Siyasal Tarihi 1908-2000. İstanbul: XII Levha Yayınları.
- Aksoy, M. (2005). Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akşin, S. (2007). Kısa Türkiye Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aljazeera Türk. (2013). Türkiye'de Başörtüsü Yasağı. Nasıl Başladı, Nasıl Çözüldü?. 31 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu> adresinden erişildi.
- Althusser, L. (2000). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (Y. Alp & M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anbarlı, Ş. (2006). Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği). Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- _____ (2007). Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu. Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(2), 71-98.
- Arat, Y. (2011). Çekişme ve İşbirliği: Türkiye'de Kadınların Güçlenme Mücadeleleri. Reşat Kasaba (Ed.), Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye içinde (s.415-451). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Arslan, A. G. (2019). Türkiye'de Politik Nesne Olarak Kadın: 28 Şubat Örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Atabek, N. (1999). Susurluk Skandalı Sonrası Temiz Toplum Talebiyle Ortaya Konan Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Türk Basınında Görünümü. Kurgu Dergisi, 16, 111-135.

- Atılğan, G. (2015). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu (Ed.), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat içinde (s. 521-651). İstanbul: Yordam Kitap.
- Aygün, T. (2006). Efendiliğin Reddi. Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem. İstanbul: Versus Kitap.
- Aytepe, F. (2015). Türkiye'de İslamcı Kadın Hareketinin Tarihsel Dönüşümü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Bayraktar, N & Kemal, H. H. (2011). Şulebaşın Mucidi Davasını Anlattı. 25 Ağustos 2020 tarihinde https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/sulebasin_mucidi_davasini_anlattı/17 adresinden erişildi.
- Benli, F. (2008). Örtülemeyen Sorun Başörtüsü: Temel Boyutları ile Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu. Neslihan Akbulut (Ed.), Hukuki ve Siyasal Boyutlarıyla Türkiye'de Başörtülü Kadınlara Yönelik Ayrımcılık Sorunu içinde (s.131-197). İstanbul: AKDER Yayınları.
- _____ (2011). 1964-2011 [Türkiye'de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi](#). İstanbul: Mazlumder Yayınları.
- BİA Haber Merkezi. (2008). 1968'de Başörtüsü, İlk Fakülte İşgali, 80'lerde "Türban" ve Kenan Evren. 9 Ağustos 2020 tarihinde <http://bianet.org/bianet/bianet/107522-1968-de-basortusu-ilk-fakulte-ısgali-80-lerde-turban-ve-kenan-evren> adresinden erişildi.
- Börklüoğlu, L. (2019). Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı. Bursa: Dora Yayınları.
- Can Saka, Y. & Altınöz, G. B. (2011). Dünyü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi. Ankara: ARGE Analiz.
- Castells, M. (2004). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci Cilt: Kimliğin Gücü (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cindoğlu, D. (2010). Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Cizreli, B. (2015). Türkiye'de Çağdaşlaşma Ekseninde Başörtüsü: Sorunlar ve Kazanımlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Coşar, Y. (Ed.) (2014). Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, M. K. (2006). Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Toplumsal Hareketler. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 61 (1), 67-101.
- _____ (2007). Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çağatay, S. (2008). Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihani. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Çaha, Ö. (1996). Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın. Ankara: Vadi Yayınları.

- _____ (2010). İslami Kadın Hareketi: Özel Alan Yaşamından Kamusal Alana Müslüman Kadın. 9 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.hazardernegi.org/islami-kadin-hareketi-ozel-yasam-alanindan-kamusal-alana-musliman-kadin/> adresinden erişildi.
- Çakır Demir, K. (Yönetmen), ve Aydın Ataş, F. (Yapımcı). İkna Odaları Belgeseli (2013). 9 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=mv7lITxdlTQ> adresinden erişildi.
- Çavdar, T. (2000). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995. Ankara: İmge Yayınevi.
- Çayır, K. (2008). Türkiye'de İslamcılık ve İslami Edebiyat: Toplu Hidayet Söyleminden Yeni Bireysel Müslümanlıklara. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetinkaya, D. (Ed.) (2008). Toplumsal Hareketler. Tarih, Teori ve Deneyim. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çilengir, S. (2011). Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968-1970 Yılları Arasında Türkiye'de Üniversite İşgalleri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Demir, A & Şenses Kurukız, H. (2019). Hayatı Mücadele ile Geçen İsim: Şule Yüksel Şenler. 31 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/portre/hayati-mucadeleyle-gecen-isim-sule-yuksel-senler-1567355> adresinden erişildi.
- Dursun, D. (1999). Demokratikleşemeyen Türkiye. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Dworkin, R. (2014). Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği. (Y. Coşar, Çev.). Yakup Coşar (Ed.), Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde (s. 144-164). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökırmak, M. (2012). Siyasal Yabancılaşma ve Yeni Toplumsal Hareketler. Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), Siyaset Sosyolojisi içinde (s. 162-184). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Göktuna Yaylacı, F. (2011). Yeni Toplumsal Hareketler. Bilhan Kartal & Belkıs Kümbetoğlu (Ed.), Yeni Toplumsal Hareketler içinde (s. 60-81). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Göle, N. (2008). Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine. İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2014). Modern Mahrem. Medeniyet ve Örtünme. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönen, Y. (2011). İnsan Haklarının Korunma Yöntemi Olarak Sivil İtaatsizlik. Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Dergisi, 116, 1-26.
- Gürel, B. (2018). Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler. Gökhan Atılgan ve E. Atilla Aytekin (Ed.), İslamcılık içinde (s. 437-455). İstanbul: Yordam Kitap.
- Habermas, J. (2014). Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı. (Y. Coşar, Çev.). Yakup Coşar (Ed.), Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde (s. 122-142). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hıra, İ. (2016). Yeni Toplumsal Hareketler, Politik Öncelikten Kimlik Vurgusuna. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 11(1), 143-156.

- Hürriyet. (1998). Üniversitede Başörtüsü ve Sakal Eylemi. 27 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/universitede-basortu-ve-sakal-eylemi-39007687> adresinden erişildi.
- Işiker, D. (2011). Bir Zorunluluk Alanı Olarak İçerisi ve Dışarısı '28 Şubat ve Başörtülü Kadınlar: Bir Zihinsel ve Ruhsal Dönüşümün Anlatıl(a)mamış Hikâyesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- İnce, E. (2014). "Başörtüsüne Özgürlük için El ele" Zincirlerinden Bugüne. 9 Ağustos 2020 tarihinde <http://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune> adresinden erişildi.
- Jasper, J. (2014). Protesto: Toplumsal Hareketlere Kültürel Bir Giriş (A. Önal Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karakaş, M. (2011). Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme. Ertan Eğribel & Ufuk Özcan (Ed.), Türkiye'de Toplumsal Değişmenin Belirleyici Öğeleri: Etnik ve Dinsel Kimlikler içinde (s. 251-271). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaya, C. İ. (2019). Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri. International Journal of Social and Humanities Sciences, 3(2), 61-84.
- Kentel, F. (2011). Modernite, Gündelik Hayat ve Yeni Sosyal Hareketler. Altüst Dergisi, 11, 1-17.
- Keyman, F. (2007). Türkiye'de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 41, 217-230.
- King, M. L. (2014). Birmingham Cezaevinden Mektup. (Y. Coşar, Çev.). Yakup Coşar (Ed.), Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde (s. 195-216). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kongar, E. (2000). 21. Yüzyılda Türkiye. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Kubilay, Ç. (2009). İslamcı Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru: Devletle Tanımlanan Kamusal Alanın Millete Tahvili ve Kamusal Alanın Reddi. Alternatif Politika, 3(1), s. 325-362.
- Kurtancı, T. (2004). Öğrencilik, Kimlik ve Kamusal Alan. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s. 579-589). İstanbul, Hil Yayınları.
- Melucci, A. (1999). Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması. Kenan Çayır (Ed.), Yeni Sosyal Hareketler içinde (s. 81-104). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Milliyet. (1997). Berkarda: Türbanlı Öğrenciye Taviz Yok. 9 Ekim 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/the-others/berkarda-turbanli-ogrenciye-taviz-yok-5375392> adresinden erişildi.
- Morgan, I. (2012). The New Movement. I. Morgan & P. Davies (Ed.), From Sit-Ins to SNCC: The Student Civil Rights Movement in the 1960s içinde (s. 1-22). Florida: Florida University Press.
- Oda Tv. (2020). O gün Grup Yorum Şarkıları Söyleyen Türbanlılar Bugün Nerede. 27 Ağustos 2020 tarihinde <https://odatv4.com/o-gun-grup-yorum-sarkilari-soyleyen-turbanlilar-bugun-nerede-06022037.html> adresinden erişildi.

- Offe, K. (1999). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması. Kenan Çayır (Ed.), Yeni Sosyal Hareketler içinde (s. 53-81). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özdalga, E. (2008). Modern Türkiye'de Başörtüsü Sorunu (İ. Kapaklıkaya, Çev.). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Özdemir, E. (2018). Kimlik. Gökhan Atılğan & E. Atilla Aytekin (Ed.), Siyaset Bilimi içinde (s. 201-215). İstanbul: Yordam Kitap.
- Özen, H. (2015). Meydan Hareketleri ve Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler. Mülkiye Dergisi, 39(2), 11-40.
- Özipek, B. B. (2005). 28 Şubat ve İslamcılar. Tanıl Bora & Murat Gültekinçil (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cilt 6, İslamcılık içinde (s. 640-651). İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2008). Örtülemeyen Sorun Başörtüsü: Temel Boyutları ile Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu. Neslihan Akbulut (Ed.), İnsan Hakları ve İhlaller Ekseninde Bir Örnek: Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu içinde (s.13-23). İstanbul: AKDER Yayınları.
- Sanlı, L. (Ed.) (2003). Toplumsal Hareketler Konuşuyor. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Saraçoğlu, C. (2015). 1980-2002 Tank Paletiyle Neo Liberalizm. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu (Ed.), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat içinde (s. 753-877). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sezer Şanlı, A. (2018). Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Solgun, S. (2010). Menemen Olayları Sonrasından İkinci Dünya Savaşına Türkiye'nin İç Güvenliği. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, R. (2019). Biyoiktidar ve Mahremiyet. 1980'ler Sonrası Türkiye'sinde Kamusal Alanda Başörtüsü Sorunu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şimşek, S. (2004). New Social Movements in Turkey Since 1980. Turkish Studies, 5(2), 111-139.
- Tahaoğlu, Ç. (2013). Başörtüsünün 90 Yılı. 9 Ağustos 2020 tarihinde <http://bianet.org/bianet/print/150496-basortusunun-90-yili> adresinden erişildi.
- Tanör, B., Boratav, K. & Akşin, S. (2000). Türkiye Tarihi 5. Bugünkü Türkiye 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınları.
- Thoreau, H. (2013). Sivil İtaatsizlik (M. Ölçüm, Çev.). İstanbul: Kafe kültür Yayıncılık.
- Tilly, C. (2005). Introduction to Part II: Invention, Diffusion and Transformation of the Social Movement Repertoire. European Review of History, 12(2), 307-320.
- Topal Demiroğlu, E. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2(1), 133-144.

- Touraine, A. (1998). Alain Touraine ile Söyleşi (N. Ökten, Çev.). *Cogito*, 14, 253-266.
- Tunahan, Ö. (2015). 28 Şubat Süreci: 'Post-Modern' Darbenin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 23-41.
- Türköne, M. (2007). Türkiye'nin Örtülü Gerçeği: Başörtüsü Yasağı Alan Araştırması. Bir İktidar Pratiği Olarak 'Başörtüsü Yasağı' içinde (s. 107-111). 9 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.hazardernegi.org/turkiyenin-ortulu-gercegi/> adresinden erişildi.
- Uysal, A. (2016). İsyân Şiddet Yas. 90'lar Türkiye'sine Bakmak. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Uysal, A. (2017). Otoriter Sistemlerde Protesto ve Eylem Repertuarı, Toplantı ve Gösteri Hakkı İzleme Raporu 2017, 58-64.
- _____ (2020). Ayşen Uysal ile Başka Siyaset: İnsan Zinciri Eylemleri. 28 Ağustos 2020 tarihinde <https://medyascope.tv/2020/08/18/aysen-uyisal-ile-baska-siyaset-6-insan-zinciri-eylemleri/> adresinden erişildi.
- Uysal, S. (2019). Psychological Effects Of Islamophobia On Hijab Ban Victims In Turkey In The Context Of February, 28 Hijab Ban Process And Religious Coping. *Journal of The Near East University Islamic Research Center*, 5(2), 281-314.
- Uzuner, M. G. & Ayhan, B. (2016). Post Yapısalcılık: Sonun Başlangıcı (mı?). Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu (Ed.), *Siyaset Sosyolojisi içinde* (s. 189-231). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Uzuner, M. G. (2016). Batı Marksizm'i: Üstyapının Sahne Alışı. Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu (Ed.), *Siyaset Sosyolojisi içinde* (s. 95-142). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ülke TV. (2016). 28 Şubat Hatırlatması Özgürlük Zinciri- 28 Şubat 2016. 9 Ağustos 2020 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=BP1yv_7Nrik adresinden erişildi.
- Ünal, B. (2013). "Duran Adam" Başörtüsü İçin de Eylem Yapmış. 27 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/duran-adam-basortusu-icin-de-eylem-yapmis-1725255> adresinden erişildi.
- White, J. (2011). Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye, Reşat Kasaba (Ed.), *Çağdaş Türkiye'de İslam ve Siyaset içinde* (s. 379-407). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yağcı, A. (2008). Kemalist Söylemde Türban: Bir Milli Kimlik Meselesi. 10 Haziran 2020 tarihinde <https://www.birikimdergisi.com/guncel/234/kemalist-soylemde-turban-bir-milli-kimlik-meselesi> adresinden erişildi.
- Yılmaz, N. (2011). Hatice Babacan Olayına Bizzat Şahit Olmuştuk. 9 Ağustos 2020 tarihinde https://www.yeniasya.com.tr/necati-yilmaz/hatice-babacan-olayina-bizzat-sahit-olmustuk_203580 adresinden erişildi.
- Yılmaz, Z. (2005). 28 Şubat Sonrası İslamcı Kadınlar. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yücedağ, İ. (2010). Nilüfer Göle'de Batı Dışı Modernliği Anlamak. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3, 69-82.

Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri; 90'lı Yıllar Türkiye'sinde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Y. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.